

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING KOMMUNIKATIV-DISKURSIV MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH KONSEPSIYASINING ASOSLARI

Maxmudova Nodira Alisherovna

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika fanlar doktori PhD, dotsent

nodiraxonmaxmudova870@gamil.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kommunikativ-diskursiv madaniyati darajasini oshirish masalasi dolzarbligini ko'rsatilgan. Nutq madaniyati umumiy inson madaniyatining bir qismi bo'lib, insonning kasbiy shakllanishida va uning kommunikativ maqsadlarini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Bakalavr talabalarining nutq madaniyati darajasini oshirish institutda "Ona tili-o'qish savodxonligi va uni o'qitish metodikasi" fanining o'rganishning asosiy vazifalaridan biridir. Ma'lumki, madaniyatli nutq, ya'ni til vositalaridan o'rinli foydalanish insonning umumiy madaniyati va aql-idrok darajasining muhim ko'rsatkichlaridan biridir. Kelajakdagi pedagog o'z fikr va g'oyalarini muayyan nutqiy vaziyatga mos ravishda qanchalik aniq va to'g'ri ifoda eta olishiga qarab, aloqa jarayonining samaradorligi va kasbiy muloqotning muvaffaqiyati bog'liq bo'ladi. Ushbu maqola aynan madaniyatli nutq ko'rsatkichlarini oshirish haqida tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: *kommunikativ-diskursiv madaniyati, madaniyatli nutq, nutq, til vositalari, kasbiy muloqot.*

FOUNDATIONS OF THE CONCEPT FOR DEVELOPING THE COMMUNICATIVE-DISCURSIVE CULTURE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Maxmudova Nodira Alisherovna

Namangan State Pedagogical Institute

Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate Professor

Abstract. *This article highlights the relevance of improving the level of communicative-discursive culture among future primary school teachers. Speech culture is an integral part of general human culture and plays a significant role in professional development and the achievement of communicative goals. Enhancing the speech culture of undergraduate students is one of the main objectives of studying the course "Mother Tongue, Reading Literacy, and Methods of Teaching Them" at higher educational institutions. It is well known that cultured speech, that is, the appropriate and effective use of language resources, is one of the key indicators of an individual's general culture and intellectual development. The effectiveness of communication and the success of professional interaction largely depend on how accurately and appropriately a future teacher can express thoughts and ideas in accordance with a specific communicative situation. This article provides recommendations for improving the indicators of cultured speech.*

Key words: *communicative-discursive culture, speech culture, speech, language resources, professional communication.*

ОСНОВЫ КОНЦЕПЦИИ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНО-ДИСКУРСИВНОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Махмудова Нодира Алишеровна

*Наманганский государственный педагогический институт
Доктор философии (PhD) по педагогическим наукам, доцент*

Аннотация. *В данной статье раскрывается актуальность повышения уровня коммуникативно-дискурсивной культуры будущих учителей начальных классов. Культура речи является неотъемлемой частью общей культуры человека и играет важную роль в его профессиональном становлении и реализации коммуникативных целей. Повышение уровня речевой культуры студентов бакалавриата является одной из основных задач изучения дисциплины «Родной язык, читательская грамотность и методика их преподавания» в высших образовательных учреждениях. Известно, что культурная речь, то есть уместное и эффективное использование языковых средств, является одним из важнейших показателей общего культурного и интеллектуального уровня личности. Эффективность коммуникации и успешность профессионального общения будущего педагога во многом зависят от того, насколько точно и грамотно он способен выразить свои мысли и идеи в соответствии с конкретной речевой ситуацией. В статье представлены рекомендации по совершенствованию показателей культуры речи.*

Ключевые слова: *коммуникативно-дискурсивная культура, культура речи, речь, языковые средства, профессиональное общение.*

KIRISH

«Nutq madaniyati» tushunchasining bir nechta ta'riflari mavjud, ammo bizning fikrimizcha, professor A.N. Ksenofontova taklif qilgan ta'rif eng aniq va to'liq hisoblanadi. Unga ko'ra, nutq madaniyati deganda «nutqning to'g'riligi, ya'ni so'zlovchi va yozuvchi tomonidan «ideal» yoki odatda qabul qilingan va an'anaviy ravishda himoyalangan qoidalar, obraz sifatida qabul qilinadigan adabiy normalarga rioya qilish, shuningdek, nutqning mukammalligi – ya'ni nafaqat adabiy til normalariga rioya qilish, balki mavjud variantlardan ma'no jihatidan eng aniq, stilistik va kontekstual jihatdan mos, ifodali va h.k. variantni tanlay olish qobiliyati» tushuniladi [7, 67-b.]. Nutq madaniyati standartlashtirilgan nutqqa asoslanadi, ya'ni

muayyan til jamoasida muayyan tarixiy davrda tilga qo'yiladigan talablarga rioya qilish, talaffuz, urg'u qoidalari, so'zning leksik ma'nosi, shakllanishi va sintaktik konstruktsiyalarni tuzish qoidalariga rioya qilishni anglatadi.

Oliy o'quv yurtlari talabalarining nutqini kuzatish ularning nutq madaniyati darajasi pasayib borayotganini ko'rsatmoqda. Bu ilmiy mazmundagi matn axborotini idrok etish va qayta ishlashdagi qiyinchiliklar, muayyan vaziyatda nutqiy muloqotni tashkil etish ko'nikmalarining yetarli darajada shakllanmaganligi, eng ko'p qo'llaniladiganlardan tashqari etiket formulalarini bilmaslik, adabiy normalarni yaxshi o'zlashtirmaslik, jaranglarning keng qo'llanilishi bilan tasdiqlanadi. Bularning barchasi universitet talabalarida nutq madaniyatini maqsadli ravishda shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha ish olib borish zarurligini yana bir bor isbotlaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Oliy o'quv yurtlari talabalarida nutq madaniyatini shakllantirish jarayonining turli jihatlari L.A. Vvedenskaya, V.V. Vinogradov, B.N. Golovin, I.B. Golub, A.I. Dunev, D.E. Rozental, E.V. Sintsov, E.N. Shiryaev va boshqalar kabi taniqli tilshunos va metodistlarning tadqiqotlarida yoritilgan. [2, 4, 3, 5, 9, 10, 11].

Nutq madaniyatini rivojlantirish bo'yicha ish ko'p qirrali bo'lib, u doimiy va maqsadli bo'lishi kerak. Talabalar auditoriyasida nutq madaniyati masalalari bo'yicha davra suhbatlari o'tkazish, o'zbek tilining normalarini o'zlashtirishga qaratilgan treninglar, nutqiy vaziyatlarni modellashtirishni o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

Kun tartibiga ona tilining zamonaviy jamiyatidagi faoliyati muammolari kiritildi. Mulohazalar natijasida talabalar to'g'ri gapirish bo'lajak pedagog uchun eng zarur ko'nikma yoki pedagogic texnikani mukammal bo'lishida birinchi navbatda nutq texnikasi ko'nikmalarini shakllantirish zarur ekanligi haqida xulosaga kelishdi. Ular adabiy tilni mukammal o'zlashtirishni xohlashadi, chunki bu shaxsiy hayotiy va kasbiy muvaffaqiyatga erishishning zarur vositasi va kalitidir. Davra suhbatlari ishtirokchilari shuningdek, O'zbekistondagi hozirgi til vaziyatida jargon, vulgarizim, varvarizim so'zlar sonining ko'payishi, adabiy ona tili normalarining liberallashuvi, jargon, vulgarizim, varvarizim so'zlarining qo'llanilishi bilan tavsiflanishini qayd

etishdi. Bularning barchasi aholining nutq madaniyati darajasi pasayib borayotganidan dalolat beradi. Ish jarayonida bakalavrlarga muhokama ishtirokchilarining til pasporti holatini aniqlashga imkon beruvchi topshiriqlar taklif qilindi. Birinchi kurs talabalari til normalarini, aniq suhbat olib borish va ommaviy chiqish ko'nikmalarini yetarlicha egallaganligi ijobiy baholanishi mumkin.

Bakalavrlarning o'zlari ta'kidlaganidek, nutqning to'g'riligi ustida ish bu bosqichda to'xtab qolmaydi. Institutda ona tilini o'rganish insonning keyingi til rivojlanishiga, turli kommunikativ vaziyatlarda adabiy ona tilida erkin so'zlashish ko'nikmalarini takomillashtirishga qaratilishi kerak.

O'zbek tilida so'zlashuvchilarning nutq madaniyati darajasini oshirishga yordam beradigan harakatlar haqida mulohaza yuritishda davra suhbatlari ishtirokchilari quyidagi takliflarni bildirdilar: maqsadli til siyosatini olib borish zarur; ishga qabul qilishda nomzodlarga ona tilini bilish darajasi bo'yicha talablar qo'yilishi kerak.

Nutq madaniyatini takomillashtirish masalalari insonning shaxsiy imkoniyatlari bilan bog'liq. Har birimiz qanday gapirishni, qanday til vositalaridan foydalanishni o'zimiz hal qilamiz, har kimga tanlash erkinligi berilgan. Biroq bu holatda erkinlik tilning kelajagi, mamlakatning madaniy merosi uchun mas'uliyat, shuningdek, yosh avlod oldidagi mas'uliyat bilan bog'liqdir, chunki yaqin orada bugungi talabalar maktabga o'qituvchi sifatida kelishadi va nafaqat kichik sinf o'quvchilarining til rivojlanishi bilan shug'ullanishadi, balki ularga o'rnak bo'lishadi ham. Til so'zlashuvchilarining nutq madaniyatini oshirish vazifasi erkin va mas'uliyatli tanlovni amalga oshirish uchun optimal sharoitlarni yaratishdan iboratdir.

Kelajakdagi pedagoglarda nutq madaniyatini oshirishning qiziqarli va samarali usullaridan biri nutqiy vaziyatlarni modellashtirishdir. Bunda talabalar oldiga muayyan kommunikativ vaziyat sharoitida o'z kommunikativ niyatlarini hal qilish vazifasi qo'yiladi. Buning uchun ular suhbatning stilistik yo'nalishini hisobga olishlari, kerakli etiket formulalarini tanlashlari, bayonot tuzishlari va uni talaffuz qilishlari kerak. Ona tilini o'qitishning asosiy vazifalaridan biri talabalarda til, lingvistik va kommunikativ kompetensiyalarga ega shaxsni shakllantirishdan

iborat. Bizning fikrimizcha, zamonaviy fikrlash uslubining muhim xususiyati bo'lgan modellashtirish bu jarayonda muhim rol o'ynaydi.

Oliy o'quv yurtlari talabalarining nutq rivojlanishiga zamonaviy yondashuv ularda nutqiy xatti-harakatning barqaror va ongli asoslarini shakllantirishni nazarda tutadi. Ta'lim jarayonida nutqiy motivatsiyani belgilaydigan, kelajakdagi o'qituvchini nutqiy harakatlarga undaydigan, unga muammoni o'z nuqtai nazaridan baham ko'rish istagi va yechim taklif qilishga intilish uyg'otadigan vaziyatlarni oldindan ko'rish kerak.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Bugungi kunda «kommunikativ vaziyat» atamasi turli fan vakillari – tilshunoslar, psixologlar, sotsiologlar, pedagoglar, metodistlar tomonidan ko'rib chiqilmoqda, ammo hozirgi bosqichda «vaziyat» va «nutqiy vaziyat» tushunchalarining yagona ta'rifi hali ham mavjud emas.

E.I. Passov nutqiy vaziyatni «aloqa jarayonining universal shakli bo'lib, u kommunikatsiya tomonlarining ijtimoiy-status, rol, pragmatik va axloqiy munosabatlarning yaxlit tizimi sifatida mavjud bo'lib, ularning ongida aks etadi va kommunikatorlarning vaziyat pozitsiyalari o'zaro ta'siriga asoslanadi» deb ta'riflaydi [8, 83-b.]. Bizning fikrimizcha, nutqiy vaziyatning bunday tushunilishi ta'lim jarayonida ularni haqiqiy sharoitlarga yaqin sharoitlarni yaratgan holda modellashtirishga imkon beradi.

O.M. Kazartseva to'g'ri ta'kidlaganidek, «nutqiy harakat faqat nutqiy vaziyat, ya'ni muloqot vaziyati tabiiy ravishda yuzaga kelganda yoki maqsadli ravishda yaratilganda mumkin bo'ladi. Nutqiy vaziyatlar tabiiy (odamlar o'rtasidagi muloqot jarayonida yuzaga keladigan) yoki sun'iy (ta'lim va nutq rivoji maqsadida yaratiladigan) bo'lishi mumkin. Pedagogning vazifasi darslarda talabalarda gapirish motivini uyg'otadigan, yuqori rivojlantirish potentsialiga ega nutqiy vaziyatlarni yaratishdir» [6, 137-b.].

Universitetda ona tilini o'qitishning zamonaviy metodikasida an'anaviy o'qitish usullari bilan bir qatorda nutqiy harakatni modellashtirish usuli muhim rol o'ynaydi. U bayonotning mazmuni va nutqiy dizayni shartli ravishda berilgan nutqiy vaziyatga bog'liqlikka asoslangan kontekstli mashqlarda amalga oshiriladi.

Qoida tariqasida, modellar aniq fanlarga xosroq bo'lsa-da, nutq madaniyati darslarida lingvistik shaxsni shakllantirish jarayonida o'z bayonotini ishlab chiqarish uchun modellashtirishdan foydalanish mumkin.

Har qanday nutqiy vaziyat modeli quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi: muloqot muhiti (rasmiy, norasmiy); manzili (tinglovchilar soni; rol (mavzuga oid) munosabatlar, muloqot munosabatlari); suhbat maqsadi (muloqot, xabar berish, ta'sir qilish). Muayyan rollarni bajaruvchi odamlarning nutqiy harakatlari stereotipdir. Shuning uchun talabaga rol taklif qilish orqali biz unga muayyan nutqiy harakatlar dasturini taklif qilamiz. Nutqiy vaziyatlar standart va nostandart bo'lishi mumkin. Standart vaziyatlar takrorlanuvchi elementlarga ega bo'lib, ularni amalga oshirish uchun stereotip til materialidan foydalaniladi. Standart nutqiy vaziyatlarda tayyor holda qo'llaniladigan ko'proq material va standart til modellar mavjud. Bayonotga qo'yiladigan talablar quyidagilar: kichik hajm, hikoyaning aniqligi va ixchamligi, til vositalarining aniqligi va stilistik mosligi, etiket formulalaridan foydalanish.

Shunday qilib, talabalarga quyidagi mavzularda rasmiy-etiket nutqi tayyorlash taklif qilinishi mumkin: «O'zim haqimda hikoya», «Aeroportda xorijiy talabalar delegatsiyasini kutib olish», «Institut va fakultet bo'yicha kichik ekskursiya tashkil etish», «Mehmonni talabalar guruhiga tanishtirish», «Hamkasbni kasbiy yutuqlari uchun mukofot bilan tabriklash», «Birinchi sinf o'quvchilari va ularning ota-onalarini Bilimlar kuni bilan tabriklash» va h.k.

XULOSA

Bunday nutqiy vaziyatlar talabalar institutda o'qish davrida yoki kelajakdagi kasbiy faoliyatida duch keladigan haqiqiy sharoitlarga imkon qadar yaqinroqdir. Metodik qo'llanma sifatida "Pedagogik kompetentlik" darslik yaratishda ushbu ma'lumot ishlatiladi, unda turli kommunikativ vaziyatlar uchun turli xil etiket klişelari mavjud. Masalan, o'zini tanishtirish, o'zining kuchli va zaif tomonlarini ta'kidlab aytib berish qobiliyati kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun dolzarbdir. Bu tanishuv, yangi guruh yoki jamoaga o'tish, tashkilotga kirish, ishga joylashish paytida talab qilinishi mumkin. Bunday shaxsiy hikoya suhbatdoshlarda odam haqida ijobiy taassurot uyg'otishga qaratilgan. Taxminiy hikoya sxemasi quyidagi

klişelardan iborat bo'lib, ularni to'ldirish mumkin: Mening ismim...; Hozir men...; Menga ilhom bergan inson...; Menga ilhom bergan voqealar...; Men bundan faxrlanaman...; Bizning oilaviy merosimiz...; Eng yoqtirganim...; Yoqtirmayman...; Kuchli tomonlarim deb... hisoblayman; Zaif tomonlarim deb... qabul qilaman; Mening kasbiy shiorim...; Men shunga intilaman...; Odamlar bilan munosabatim...; Bugungi uchrashuvdan nimani kutaman... Bunday topshiriqlarni bajarish jarayonida bakalavrlar kundalik muloqot vaziyatlariga xos nutqiy stereotiplardan foydalanish ko'nikmasini shakllantirishlari muhimdir. Auditoriya oldida chiqish paytida adabiy ona tili normalariga qat'iy rioya qilish zarur. Har qanday kasb vakili, ayniqsa, nutqi o'quvchilari uchun o'rnak bo'ladigan boshlang'ich sinf o'qituvchisi til so'zlashuvchisi sifatida o'z zimmasidagi mas'uliyatni unutmazligi kerak. O'z kommunikativ ko'nikmalarini doimiy ravishda takomillashtirish, qo'llaniladigan til vositalarini sinchkovlik bilan tanlash juda muhimdir. Hozirgi vaqtda adabiy ona tili qoidalari va kasbiy talablarga muvofiq nutqiy xatti-harakatini tartibga solishga qodir bo'lgan mutaxassislar talab qilinmoqda. O'qituvchi kasbi ona tilini mukammal egallashga va nutq madaniyatini doimiy hamda maqsadli ravishda takomillashtirishga qaratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Vedenskaya L.A.. Russkiy yazyk i kultura rechi. – Rostov-na-Donu: Feniks, 2018. – 544 b.
2. Vinogradov V.V.. O yazyke khudozhestvennoy literatury. – Moskva: Nauka, 1980. – 360 b.
3. Golovin B.N.. Osnovy kultury rechi. – Moskva: Vysshaya shkola, 1988. – 320 b.
4. Golub I.B.. Russkiy yazyk i kultura rechi. – Moskva: Logos, 2017. – 432 b.
5. Dunev A.I.. Kultura rechi i effektivnoye obshcheniye. – Sankt-Peterburg: SPbGU, 2015. – 286 b.
6. Kazartseva O.M.. Kultura rechevogo obshcheniya: teoriya i praktika obucheniya. – Moskva: Flinta, 2016. – 240 b.
7. Ksenofontova A.N.. Osnovy rechevoy kultury pedagoga. – Moskva: Akademiya, 2014.
8. Passov E.I.. Kommunikativnyy metod obucheniya inoyazychnomu govoreniyu. – Moskva: Prosveshcheniye, 1991. – 223 b.
9. Rozental D.E.. Prakticheskaya stilistika russkogo yazyka. – Moskva: Ayris-Press, 2019. – 384 b.
10. Sintsov E.V.. Rehevaya kultura sovremennogo spetsialista. – Moskva: Nauka, 2013. – 215 b.
11. Shiryayev E.N.. Kultura russkoy rechi. – Moskva: Norma, 2010. – 368 b.
12. Pedagogik kompetentlik. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2020.-312 b.